

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นอยู่ของมนุษย์บนโลกปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก วิธีการดำรงชีวิตมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น จากที่เคยอยู่กับธรรมชาติ พึ่งพิงอาศัยธรรมชาติ ทุกวันนี้มนุษย์กลับอยู่อย่างเบียดเบียนธรรมชาติ พยายามเอาชนะธรรมชาติทุกอย่างเพื่อความสุข สนุกสบายของตนเอง จากที่เคยอยู่อย่างพึ่งพิงอาศัยกันและกัน กลับกลายเป็นพยายามเอาเปรียบและเบียดเบียนกันและกันเมื่อมีโอกาส มนุษย์ในปัจจุบันนี้จึงอยู่กันอย่างเห็นแก่ตัวและหวาดระแวง ขาดความอดทน อดกลั้น ยิ่งเมื่อเทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาในวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์มากขึ้นเท่าไร มนุษย์ยิ่งขาดความอดทน อดกลั้นมากขึ้นเท่านั้น

ในยุคแห่งความสับสนวุ่นวายและสิ่งยั่วยวนที่มากมาย คุณธรรมข้อหนึ่งกำลังจะหายไปจากจิตใจของชาวโลกทั้งหลาย คุณธรรมที่ว่านั้น คือ ขันติ ความอดทน อดกลั้นและอดออมทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ คือทั้งภายนอกและภายใน จึงต้องมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำๆ นี้ความหมายของคำว่าขันติ หมายถึงความอดทนต่อสิ่งที่ไม่ดี เพื่อจะยืนหยัดในทางที่ดีอันมีลักษณะ ๒ อย่างคือ ๑) อดทนเพื่อให้พ้นจากสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย ๒) อดทนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ดีหนีจากสิ่งที่ไม่ดี ขันติความอดทน อดกลั้นนั้น มิใช่หมายความว่า เราอยู่ในสภาพอย่างไร ก็ทนอยู่ในสภาพอย่างนั้น ไม่รู้จักขวนขวายแสวงหาพัฒนา พยายามทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพที่เป็นอยู่ความอดทนอย่างนั้น ไม่เรียกว่าขันติธรรม แต่เป็นการปล่อยวางธุระ ความดื้อด้าน ขี้เกียจมักง่าย ลักษณะที่จะจัดว่าเป็นขันติธรรมนั้น ต้องประกอบด้วย ความรู้สำนึกผิดชอบ ชั่วดี บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ อันประกอบด้วยเหตุและผล ซึ่งเกิดขึ้นกับใจของเราเองแล้วรู้จักระงับยับยั้ง โทสะความเดือดดาลเร้าร้อนในใจของเราลงเสียให้ได้ โดยการมีสติ ระลึกรู้อารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้น แล้วขับไล่อารมณ์ฝ่ายต่ำคือความรุ่มร้อน ความโกรธความขุ่นเคืองให้มันดับไป จากจิตจากความคิดของเราให้ได้ อย่างนี้แหละคือ ขันติธรรมความอดทนอย่างแท้จริงซึ่งสิ่งที่เราต้องอดกลั้นอดทนนั้นคือ อดทนต่อความยากลำบากตรากตรำทางกาย ความเจ็บไข้ได้ป่วยความร้อน ความหนาว ความเหนื่อยล้าในการทำงานและความอดทนต่ออำนาจกิเลสฝ่ายต่ำอันได้แก่โลภะ โทสะ และโมหะ สิ่งกระตุ้นฝ่ายต่ำทั้งหลาย^๑

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖๙-๖๗๐.

สิ่งที่จะได้รับจากความอดกลั้นอดทนหรือที่เรียกว่าอานิสงค์ของชั้นดิธรรมนั้นก็คือ เป็นเหตุให้งานสำเร็จลุล่วงไป เป็นเหตุให้ไม่เสียสติสัมปชัญญะและเป็นเหตุให้ไม่ทำอะไรพลาดพลั้งตามกำลังของกิเลสตัณหา ความโกรธ ความโลภ ความหลง เพื่อให้เราดำรงอยู่ใน คุณธรรมความดี ซึ่งการที่จะกระทำให้เกิดชั้นดิธรรมขึ้นมาได้นั้น ต้องกลับไปทำการมี สติสัมปชัญญะ การระลึกถึงและรู้ตัวทั่วพร้อมซึ่งต้องเกิดจากฝึกฝน เจริญสตินิ่งๆ เมื่อสติมี กำลังคือระลึกได้รวดเร็วกับสิ่งที่มากระทบทั้งภายนอกและภายใน คือสิ่งที่เกิดขึ้นกับกายและ จิตของตนเอง ได้ทันทั่วทั้งที่ รู้จักคิดและพิจารณาหาเหตุผลให้เห็นคุณและโทษ ประโยชน์และมีใช้ ประโยชน์ เราก็จะยับยั้งอดทน อดกลั้น กับอกุศลฝ่ายต่ำนั้นได้แต่ทุกอย่างนั้นต้องค่อยเป็นค่อย ไป โดยการหมั่นฝึกฝนเจริญสตินิ่งอย่างสม่ำเสมอจนกลายเป็นความเคยชินเมื่อเรารักษาสติได้ จนดีมีกำลังดีแล้ว สตินั้นจะกลับมารักษาคุ้มครองเรา^๒

ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่า ชั้นดิ ความอดทน เป็นอาภรณ์ คือ เครื่องประดับของ นักปราชญ์ นักปราชญ์ คือ คนดี ต้องมีชั้นดิความอดทนเป็นเครื่องประดับ จึงจะนับว่าเป็นคนดี ตามหลักของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า "นักปราชญ์ เป็นคนมักโกรธ ไม่ดี" นี่แสดงให้เห็นว่า นักปราชญ์ตามทัศนะของพระพุทธเจ้า ต้องเป็นคนอดทนต่อการถูกบีบคั้นของกิเลส ตัณหา อารมณ์ฝ่ายต่ำ คือ ไม่ทำอะไรตามอำนาจกิเลส ตัณหา ชักจูง ถ้าอดทนต่ออำนาจกิเลส ตัณหาไม่ได้ จะเป็นนักปราชญ์ คือ คนดีได้อย่างไร ดังนั้น นักปราชญ์ คือ คนดี จึงต้องมีความ อดทน เป็นเรือนใจ

เมื่อมนุษย์มีความอดทนต่ำ ความเร่าร้อนกระวนกระวายสูง สังคมจึงมีปัญหา ปัญหา อันเกิดจากการขาดความอดทนเมื่อมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบ เมื่อมนุษย์ไม่มีความอดทน สติใน การที่จะไตร่ตรองยับยั้งชั่งใจก่อนที่จะลงมือกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่เกิดขึ้น เมื่อนั้นปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาการขัดแย้งกันทางการเมืองเพราะการไม่อดทนต่อความเห็นที่แตกต่าง ปัญหา อาชญากรรม เช่นการทำร้ายกัน การฆ่ากัน การเบียดเบียนกันในรูปแบบต่างๆ จึงเกิดขึ้นเป็น ประจำทุกวันในสังคมนี้

ในการสร้างบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นระยะเวลายาวนานตั้งสี่ อสงไขยกับแสนมหากัปป์ ซึ่งระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมนี้เรียกว่าพระโพธิสัตว์ คือ บุคคลที่บำเพ็ญบารมีหรือทำความดีต่างๆ เพื่อให้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็น พระพุทธเจ้าในอนาคตกาล พระโพธิสัตว์ที่จะได้มาตรัสรู้นั้นต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบ ๓๐ ทศน์ ประกอบด้วย ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี

^๒บุญมี แท่นแก้ว, **ปรัชญาฝ่ายบุรพทิศ**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๕.

อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี จะเห็นได้ว่าขันติบารมีเป็นหนึ่งในบารมีทั้งสิบประการ

ผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างขันติบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นแนวทางที่น่าสนใจเพราะขันติหรือที่เรียกว่าความอดทนนั้นเป็นคุณธรรมที่ต้องมีทุกคนสำหรับผู้ที่ต้องการประสบความสำเร็จทั้งในหน้าที่การงาน การดำเนินชีวิต การศึกษา หรือการประกอบอาชีพต่างๆ ต้องมีขันติหรือความอดทนเป็นพื้นฐานทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ถ้าไม่มีความอดทนเสียแล้วย่อมไม่สามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เพราะต้องอดทนสร้างบารมีต่างๆ เป็นหมื่นๆ แสนๆ ชาติ พุทธศาสนิกชนส่วนมากคุ้นเคยแต่ทานบารมีในชาติที่เป็นพระเวสสันดร เพราะได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวาง ส่วนการสร้างขันติบารมีนั้นได้รับการเผยแพร่น้อยมาก พุทธศาสนิกชนจึงไม่คุ้นเคยหรือไม่สนใจในการสร้างขันติบารมี ส่วนมากจะมุ่งไปทางทานบารมี ศีลบารมีมากกว่า ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าในการสร้างขันติบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างขันติบารมีของพุทธศาสนิกชน ไม่ว่าเราจะสร้างบารมีอะไรก็ตาม ถ้าขาดซึ่งขันติแล้วบารมีอื่นๆ ย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธรูปศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงขันติในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ชาดก และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยมีขอบเขตดังนี้

ขอบเขตด้านเอกสาร โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอรรถกถาและฎีกาเป็นหลักตลอดจนจากเอกสารและผลงานทางวรรณกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหนังสือประกอบ

ขอบเขตด้านเนื้อหาวิจัย ศึกษาขันติในพุทธรูปศาสนาเถรวาท การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธรูปศาสนาเถรวาทและวิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธรูปศาสนาเถรวาท

ขอบเขตด้านเวลา เริ่มศึกษาและสิ้นสุดในปีการศึกษา ๒๕๕๖

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธรูปศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท
- ๑.๔.๓ การวิเคราะห์ขันติบารมีในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทได้อย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริชฐาน เมตตา อุเบกขา

การบำเพ็ญ หมายถึง ทำ ทำด้วยความตั้งใจ ปฏิบัติ ทำให้เต็มที่ ทำให้มีขึ้น ทำให้สำเร็จผล

โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริชฐาน เมตตา อุเบกขา ในที่นี้พระโพธิสัตว์ หมายถึง เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร

พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการทบทวนเอกสารดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงอธิบายถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จนถึงในพระชาติที่สุดซึ่งเป็นพระสิทธัตถะ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เกิดไม่ได้เจ็บ ไม่ได้ตาย ตลอดถึงไม่เกิด ไม่เกิดไปตามกาย แม้ในทศชาติคือ ๑๐ ชาติ ที่ท่านแสดงไว้ว่าพระเตมีย์ พระชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระมหอสถ เป็นต้น จนถึงพระเวสสันดร” เมื่อต้องเกิดในเบื้องต้น ก็ต้องชำระทุกข์โทรมในท่ามกลาง ในที่สุดก็สลาย นี่เป็นส่วนรูปกาย ท่านจึงบำเพ็ญบารมีสืบเนื่องต่อกันมาโดยลำดับ จนถึงในที่สุดที่เป็นพระสิทธัตถะ เป็นตัวอย่างที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะถึงระลึกถึง แล้วและพยายามทำตนให้ดีขึ้นโดยลำดับ ตามความสามารถที่จะพึงกระทำได้ พระโพธิสัตว์ที่เรียกกันและรู้จักกันเข้าใจกันนั้น ท่านมุ่งหมายถึงพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียว แต่เมื่อระลึกถึงศัพท์ว่า พระพุทธะ ท่านแจกออกไปต่าง ๆ กัน คือ พระสัมมาสัมพุทธะ หรือ อนุพุทธะ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ น่าจะเรียกพระโพธิสัตว์เป็น ๓ อย่าง ตามพระพุทธะนั้น อย่างต้นควรจะเรียกชื่อว่า สัมมาสัมพุทธโพธิสัตว์ อย่างที่ ๒ ควรจะเรียกว่า ปัจเจกโพธิสัตว์ อย่างที่ ๓ ควรจะเรียกว่า สวากโพธิสัตว์ หรืออนุโพธิสัตว์^๓

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ทศบารมี ทศพิทธาธรรม” ว่าในการบำเพ็ญบารมี ทั้ง ๓ นั้น คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี โดยให้ความหมายของบารมีทั้ง ๓ อย่าง คือ บารมีที่เป็นปกติสามัญ บารมีที่ยิ่งใหญ่กว่าปกติสามัญและ

^๓สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

บารมีที่ถึงที่สุด บารมี ๑๐ และราชธรรมต้องปฏิบัติให้สัมพันธ์กันถึงจะสมบูรณ์จะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ พระโพธิสัตว์ทำได้ ก็สั่งสมบารมีเป็นพระพุทธเจ้าได้ พระราชาทำได้ก็จะทำให้พระราชาที่มีความประเสริฐที่สุดในโลก ทั้งบารมีและทศพิธราชธรรมทุกคนสามารถปฏิบัติได้เหมือนกันหมด^๔

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมีว่าเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี จากระดับปกติสามัญจนถึงระดับสูงสุดในบารมีทั้ง ๑๐ ประการ แต่ละระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับ คือ ขั้นบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรม) ขั้นอุปบารมี (บารมีระดับกลาง) และ ขั้นปรমัตถบารมี (บารมีระดับสูง) ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่ละตามภูมิธรรม และตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่ทรงเสวยสละ คือ (๑) ถ้าเป็นการสละทรัพย์สินของสิ่งอันเป็นที่รักและคนที่รักจัดเป็นบารมีระดับต้น (ขั้นบารมี) (๒) ถ้าเป็นการสละสละอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งเช่นการบริจาคหัวใจบริจาคดวงตาจัดเป็นขั้นระดับกลาง (ขั้นอุปบารมี) (๓) ถ้าเป็นการสละชีวิตจัดเป็นบารมีระดับสูง (ขั้นปรมัตถบารมี)^๕

พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร) กล่าวไว้ในหนังสือศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า “สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวง ย่อมมีใจมั่นประกอบไปด้วยอธิษฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาดยิ่งนัก พระพุทธภูมิจักสำเร็จได้ต้องอาศัยอธิษฐานธรรมเป็นสำคัญเหตุนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวงจึงพยายามสร้างสมอบรมพระอธิษฐานธรรมให้มากมูลเพิ่มพูนให้ถึงความแก่กล้ายิ่งขึ้นไปในทุกๆ ชาติที่เกิดไม่ว่าจะเกิดในชาติไหน และเสวยพระชาติเป็นอะไรก็ตาม ก็ย่อมพยายามสร้างความมั่นคงตั้งมั่นแห่งดวงจิต เพื่อให้ศกดิ์สิทธิ์สัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งมาด ถ้ายังขาดอยู่ไม่เต็มบริบูรณ์ก็เพียรเพิ่มพูนให้ภิญโญภาพยิ่งๆ ขึ้นไปมีใจแน่วแน่ตั้งมั่นในสิ่งนั้นมิได้หวั่นไหวโยกคลอนเลยแม้แต่น้อย ถึงใครจะคอยชู้คำรามเข่นฆ่าให้อาสน์สิ้นชีวิต ก็ไม่ละอธิษฐานจิตสมาทานในกาลไหนๆ”^๖

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวในหนังสือขรรษาธรรมว่า ขันติแปลว่าความอดทนนี้จำเป็นจะต้องมีเข้ามารับช่วงอีกทีเพราะว่าในการบังคับจิตนั้นมันโกลาหลวุ่นวายมันเจ็บปวดมันต้องทนเพราะความเจ็บปวดเพราะความโกลาหลนั้นมันต้องทนถ้าไม่มีการทนมันล้มละลายที่ตรงนั้นเอง ฉะนั้นต้องเอาความอดทนเข้ามารองรับไว้อีกทีหนึ่งจะต้องมีความหนักแน่นและอดทนมันจะได้

^๔สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๓.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๐.

^๖พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), **ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : สารมณฑล,ม.ป.ป.), หน้า ๖๔.

ไม่ไกลหาหลมาคมยมันจะไดัไม่เป็นบ้าเพราะเราทาความหนักแน่นให้แกจิตแปลว่าสงบรางวัลจิตให้มันทนได้รอได้คอยได้เพราะในบรรดาความสำเร็จทั้งหลายนั้นมันไม่ได้มาทันอกทันใจมันต้องการเวลาบางทีก็ต้องการเวลามากเสียด้วยถ้าไม่ทนมันก็ล้มเหลวมันยังไม่ถึงเวลาที่จะได้ผลแล้วเราก็ไม่ทนมันก็เลิกกันจะนั้นเราก็ต้องทนได้ด้วยรอคอยได้ด้วยสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนานี้เขามีคาที่ไพเราะน่าฟังมากอยู่คาหนึ่งว่า“ประพตติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา”หมายความว่าภิกษุเป็นบรรพชิตนี้มีสิกขาวินัยที่เราต้องประพตติปฏิบัติที่นี้มันฝืนความรู้สึกของเราเราต้องทนทนจนน้ำตาไหลก็ไม่ยอมให้มันเสียไปในข้อปฏิบัติ ฉะนั้นความอดทนนี้ถ้าพูดให้ถูกแล้วมันอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส^๗

พระเทวรินทร์ เทวโนโต ได้กล่าวหลักขันติในหนังสือพุทธจริยศาสตร์ว่า ขันติ คือความอดทนอดกลั้นทนทานต่อสภาพบีบคั้น หรือต่อความทุกข์เวทนาต่าง ๆ ได้ หมายถึงมีกำลังความอดทนต่อความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความเจ็บกาย เจ็บใจ ความเดือดร้อนกายและใจได้อย่างสูงสุด โดยไม่มีความจำกัด ซึ่งความอดทนเหล่านี้ เกิดขึ้นได้จากการฝึกปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จนสามารถบังคับควบคุมการกระทำปฏิกิริยาของเซลล์ประสาทให้เป็นไปตามที่ตัวเองต้องการได้ แม้แต่การควบคุมบังคับไม่ให้อยากอาหาร ไม่ให้่วงนอน ของสวของงามให้เป็นของน่าเกลียดก็สามารถทำได้ความอดทนมี ๓ ประเภท คือ ๑) การทนตรากตรำ เช่น การอดทนต่อความหนาว ร้อน ลม แดด การอดทนต่อการกัดแแห่งเหลือบ ยุง การอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน การอดทนต่อการทางานที่ซ้ำ ๆ ทุกวัน การอดทนต่อการดำเนินชีวิตที่น่าเบื่อหน่าย ๒) การทนต่อความลำบาก เช่น การอดทนต่อทุกข์เวทนา อันเกิดจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความทุกข์กาย อันเกิดจากการบาดเจ็บ ซึ่งเป็นทุกข์ประจำสังขาร ๓) การอดทนต่อการเจ็บใจ เช่นการอดทนต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่มายวนใจ การอดทนต่อความหมิ่นประมาทเกิดจากการกระทำของคนอื่น การอดทนต่อการอดอยากได้สิ่งนั้นสิ่งนี้แล้วไม่ได้ การอดทนต่อการยากเป็นนั้นอยากเป็นนี้แล้วไม่ได้ การอดทนต่อความรู้สึกต่อปฏิกิริยาอาการที่ไม่ดีของร่างกาย ตลอดจนการควบคุมบังคับความรู้สึกต่าง ๆ ได้^๘

เทพพร มังธานี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระเจ้าสิบชาติ” ว่าการที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้ อย่างแท้จริงจะต้องอาศัยปัญญาพิจารณาเห็นโทษของการอยู่ครองเรือนอย่างลึกซึ้งดังที่พระเตมีย์กุมารทรงพิจารณาเห็นว่า หากพระองค์อยู่เป็นฆราวาสต่อไป ก็ต้องทำบาปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะ ถ้าอยู่ในฐานะกษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชน ทั้งเมือง

^๗พุทธทาสภิกขุ, **ฆราวาสธรรม**, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ , ๒๕๑๘), หน้า ๘๓.

^๘พระเทวรินทร์ เทวโนโต, **พุทธจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๑.

แล้ว ย่อมจะมีโอกาสได้ทำบาปมาก เพราะหน้าที่บังคับมีหนทางเดียวที่จะออกจากบาปเชิงโครงสร้าง ดังกล่าวได้ คือ การออกบวชเสีย^๙

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงหลักขั้นตอนการทำงานมุ่งประกอบกิจสร้างเหตุปัจจัย โดยที่ผลจะเกิดขึ้นเมื่อไรนั้นถือเป็นเรื่องของกาลเวลาตราบไต่ที่ผลยังไม่ปรากฏก็ไม่ลดละความเพียรในการประกอบเหตุปัจจัยแม้จะประสบอุปสรรคขณะเดียวกันก็ไม่ร่อนนระวนกระวายหรือเฝ้าครุ่นคิดถึงผลซึ่งยังไม่เกิดขึ้นความใส่ใจทั้งหมดมาอยู่ที่การทากิจให้ดีที่สุดการปักใจอยู่กับกิจเบื้องหน้าไม่ชะเง้อสอดสายหาผลซึ่งเป็นอนาคตที่ยังมาไม่ถึงนี่ก็คือการอยู่กับปัจจุบันขณะมุ่งที่เหตุมากกว่าผลพูดอย่างชาววัดก็ว่าขันติต้องมีสติเป็นปัจจัยด้วย^{๑๐}

พระพจนารถ ปภาโส กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี” ว่าการสร้างหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี ๒ แบบ คือแบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ให้ปัญญาพัฒนาไปตามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน เช่น ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เพียงพอที่จะนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัวไม่ชวนชวายเป็น มากกว่านั้น ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ ได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าพระอรหันตสาวก หรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการ การสร้างปัญญาบารมีของพระมโหสถโพธิสัตว์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า การสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษแตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญตรงที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็วกว่า การสร้างปัญญาบารมีทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น เหมือนการเดินขึ้นขมดึกต้องเดินขึ้นทีละขั้นการสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดาสามัญเปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกถึงขั้นที่ตนต้องการจะชมแล้วไม่ขึ้นต่อไป ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้าย ในการสร้าง ปัญญาบารมีสองแบบนี้ ผู้บำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนั้น^{๑๑}

ชมรมกัลยาณธรรม ได้กล่าวถึงขันติ ว่า คือ การอดกลั้นต่อบุคคล ผู้ที่ทำอันตรายต่อวัตถุสิ่งของ ๆ ตนให้พินาศไปโดยที่มิได้มีจิตขัดเคืองหรือประทุษร้ายตอบชื่อว่าขันติบารมี การอดกลั้นต่อบุคคล ผู้ที่ทำอันตราย อวัยวะน้อยน้อยใหญ่ของตน มีแขน ขา ดวงตา เป็นต้น ให้พินาศไปโดยไม่มีจิตขัดเคืองหรือประทุษร้ายตอบ ชื่อว่า ขันติอุปบารมี การอดกลั้นต่อบุคคลที่ทำ

^๙ เทพพร มังธานี, พระเจ้าสิบชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๐} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนากับคุณค่าต่อชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมกัลยาณธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙.

^{๑๑} พระพจนารถ ปภาโส, ปัญญาบารมี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓ - ๗๕.

อันตรายต่อชีวิตโดยมิได้มีจิตขัดเคือง หรือประทุษร้ายตอบเหมือนชนดิวาที่ดาบสถูกพระเจ้ากลาปราชชา ทรงรับสั่งให้เพชฌฆาต ตัดหัวเป็นต้น ชื่อว่าขันตีปรมัตถบารมี^{๑๒}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน” สรุปว่า บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมายอย่างหนึ่งคือ เป้าหมายของการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด นั่นคือการหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ โดยมีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ดังนี้ (๑) การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ (๒) ระดับชั้นของบารมีคือ บารมี อุปบารมีและปรมัตถบารมี (๓) ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่อสงไขยแสนกัป และ (๔) ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าและลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือพระโสดาบัน^{๑๓}

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้พัฒนาไปอีกแบบหนึ่ง กล่าวคือ ศาสนิกทุกคนควรตั้งโพธิจิตเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ อุดมคติพระโพธิสัตว์ในฐานะระบบจริยธรรมที่เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิต ซึ่งปัจเจกชนสามารถดับทุกข์ได้ด้วยความเพียรของตนเอง ถูกแทนที่ด้วยระบบจริยธรรมที่ต้องพึ่งพิงสิ่งภายนอกช่วยเหลือให้พ้นทุกข์แทน นอกจากนั้นมหายานยังเห็นต่อไปอีกว่า พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีแก่กล้า สมควรที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว อาจจะไมยอมตรัสรู้และยินดีเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยชนสรรพสัตว์จากกองทุกข์ในวัฏฏสงสารต่อไป สรรพสัตว์ทั้งปวงแม้จะมีพุทธภาวะในตนแต่ก็มีใช้ทั้งหมดที่จะสามารถช่วยตนเอง

ได้ จึงต้องอาศัยการช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์จึงจะสามารถดำรงตนอยู่ได้และก้าวหน้าในธรรมขั้นสูงต่อไป

พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวโส (สุวรรณ) ได้ศึกษาเรื่อง “ลักษณะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก” ผลการศึกษาสรุปว่า ลักษณะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อความเป็นพระสัมมาสัม

^{๑๒} ชมรมกัลยาณธรรม, บารมีธรรมสู่ความสำเร็จ, (กรุงเทพมหานคร: ชุนทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒ – ๓๓.

^{๑๓} พระครูปริยัติคณานุรักษ์, “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาและมหายาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๓).

พุทธเจ้าให้สมบุรณ์ ซึ่งมีลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) ตีติกาขันธ์ คือความอดทนด้วยการอดกลั้นไว้ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลสอันหยาบ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ด้วยอำนาจแห่งศีล (๒) ตปขันธ์ คือ ความอดทนเป็นเดชเผาผลาญกิเลสอย่างหยาบ ป้องปรามกิเลสระดับกลาง ด้วยอำนาจแห่งสมาธิ (๓) อธิวาสขันธ์ คือ ความอดทนอันตั้งอยู่ในอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญา ซึ่งสามารถถอนอนุสัยกิเลสออกจากขันธสันดานได้ พระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก ๑๐ พระองค์ จัดอยู่ในประเภทที่แตกต่างกันไป พระโพธิสัตว์ที่จัดอยู่ในประเภท ตีติกาขันธ์ ตปขันธ์และอธิวาสขันธ์ได้แก่ เตมียชาดก มหาชนกชาดก และเวสสันดรชาดก ซึ่งมีลักษณะข่มใจ อดกลั้น ไม่อยู่ในอำนาจ โกรธ หลง สามารถเผาผลาญกิเลสด้วยอำนาจแห่งสมาธิ พระโพธิสัตว์ที่จัดอยู่ในตีติกาขันธ์และอธิวาสขันธ์ ได้แก่ สุวรรณสามชาดก และมโหสถชาดก ซึ่งมีลักษณะอดทนด้วยอำนาจการอดกลั้นเอาไว้ สามารถถอนอนุสัยกิเลสได้ พระโพธิสัตว์ที่จัดอยู่ในประเภทอธิวาสขันธ์ได้แก่ ภูริทัตตชาดกและวิรุทธชาดก มีลักษณะอดทนจนข่มกิเลสได้ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญา พระโพธิสัตว์ที่จัดอยู่ในประเภทตีติกาขันธ์ ได้แก่ เนมิราชชาดก จันทกุมารชาดก และนารทกัศสพชาดก มีลักษณะอดทน ปิดกลั้น ไม่ให้กิเลสชนิดหยาบปรากฏขึ้น^{๑๔}

พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีธา) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ปัญญาบารมีของพระมโหสถ”^{๑๕} ผลการศึกษาสรุปว่า การบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระมโหสถได้แก่ การที่พระมโหสถพัฒนาสุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน และจินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา ด้วยการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ขั้นพื้นฐานจากบิดามารดา และวิชาความรู้อื่นๆ จากกัลยาณมิตร ดำรับตำรา และสิ่งแวดล้อม และการคิดพิจารณา แล้วนำสุตมยปัญญา และจินตามยปัญญาที่ได้รับการพัฒนาแล้วกลายเป็นความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ไปช่วยเหลือผู้คนมากมายตั้งแต่สามัญชนคนธรรมดาไปจนถึงพระราชามหากษัตริย์ โดยมีความกรุณาเป็นพื้นฐาน มุ่งประโยชน์แก่สรรพสัตว์เป็นหลัก ปัญญาของพระมโหสถตรงตามลักษณะของบารมีธรรมที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์จริยาปิฎกว่า (บารมี) มีการอนุเคราะห์ผู้อื่นเป็นลักษณะ มีการทำอุปการะแก่ผู้อื่นเป็นหน้าที่ หรือมีความไม่หวั่นไหวเป็นหน้าที่ มีการแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นผลที่ปรากฏ หรือมีความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นผล มีมหากรุณาเป็นพื้นฐาน หรือมีความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณาเป็นพื้นฐานดังนั้น ปัญญาของพระมโหสถจึงเป็นปัญญาบารมี

^{๑๔} พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวโส (สุวรรณ), ลักษณะขันธ์ของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๒).

^{๑๕} พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีธา), “การศึกษาวิเคราะห์ปัญญาบารมีของพระมโหสถ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๘).

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารีทรงศึกษาเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ทรงกล่าวสรุปว่ายุคแรกๆ ในระยะต้นนั้น คำว่าบารมีหมายถึงความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพระพุทธรศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศหรือเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธรศาสนา คือ พระนิพพาน^{๑๖}

ไพลิน องค์กรุพรณ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” สรุปได้ว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญขั้นต้นในการทำมาหากินโดยสละตน มิใช่เพียงไม่เห็นแก่ตน แต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตน ทั้งทรัพย์สินเงินทอง แม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมาเพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ตั้งมาเป็นสุข ทำความดีทั้งหลายอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัวจนชั่วของบริบูรณ์ให้ปัญญาเจริญเต็มเปี่ยมเป็นโพธิซึ่งรู้แจ้งเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย พึงปฏิบัติด้วยปัญญา ทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป บรรลุความบริสุทธิ์ หลุดพ้นสว่างไสว เบิกบานเป็นอิสระมีสันติสุขอย่างแท้จริง^{๑๗}

พัฒน์ เฟื่องผลา ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” สรุปว่า นิบาตชาดกในแต่ละเรื่องในจำนวน ๕๔๗ เรื่องนั้นเป็นการบำเพ็ญบารมีข้อใดในชั้นใดของบารมีทั้งสามชั้นของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามบารมี ๑๐ ได้ดังนี้ ทานบารมี มี ๓๕ ชาดก ศีลบารมีมี ๓๓ ชาดก เนกขัมมบารมี มี ๘๐ ชาดก ปัญญาบารมี มี ๒๕๖ ชาดก วิริยบารมี มี ๗ ชาดก ขันติบารมี มี ๒๕ ชาดก สัจจบารมี มี ๙ ชาดก อธิฐานบารมี มี ๖ ชาดก เมตตาบารมี มี ๖๘ ชาดก และอุเบกขาบารมี มี ๒๖ ชาดก รวมเป็น ๕๔๗ ชาดก^{๑๘}

เรณู ศรีภาค ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปได้ว่าการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มีความจริงใจ ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจเป็นกำลังใจในการต่อสู้ และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการหรือหลักปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ผลได้จริง คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญา

^{๑๖} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๑๗} ไพลิน องค์กรุพรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖).

^{๑๘} พัฒน์ เฟื่องผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, **รายงานการวิจัย**, (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐).

อย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน^{๑๙}

พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมภูมฺเมธี (ศิริพันธ์) ได้กล่าวถึงหลักขั้นดีในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ว่าขั้นดี คือ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจตนเอง ไม่ท้อแท้ เหนื่อยหน่ายกับอุปสรรคต่าง ๆ ที่มากระทบทั้งการปฏิบัติกิจหน้าที่ของตน มีสติคอยควบคุมจิตใจคงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวเมื่อเผชิญกับปัญหา แม้จะหนักหนาใดก็ต้องอดทนเพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี หลักธรรมข้อนี้เป็นการแสดงออกถึงความเข้มแข็งกล้าหาญและอดทนต่อทุกสถานการณ์^{๒๐}

สุรพงษ์ จันลิม ได้กล่าวถึงหลักขั้นดีในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาคุณธรรมจากชาดกตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับมัธยมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๔” ว่าขั้นดี คือ ความอดทน อดกลั้นทนทาน อาจจัดได้เป็น ๓ อย่าง ได้แก่ การอดทนต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ อดทนต่อทุกขเวทนา ความเหนื่อยยากลำบากที่เกิดขึ้นแก่ร่างกาย อดทนต่ออารมณ์ทั้งฝ่ายที่น่าปรารถนาและไม่ปรารถนา อันตนจะต้องประสบเกี่ยวข้องกับอยู่ในชีวิตประจำวัน^{๒๑}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่าขั้นดีทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้ สรุปได้ว่า ขั้นดี คือความอดทน อดกลั้น ในสภาวะที่เกิดขึ้นทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้นเองและต้องมีความอดทนต่อสภาพของธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การดำเนินชีวิตจะต้องอาศัยความอดทน อดกลั้น ทั้งในด้านกาย และจิตใน อันเป็นสาเหตุให้ปัญหาเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมที่จะนำไปให้เกิดความเดือดร้อน สร้างความลำบากแก่การดำเนินชีวิต ฉะนั้น หลักขั้นดีที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงหมายถึงความอดทน อดกลั้น ทั้งในด้านของกาย และจิตใจ และตามธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงแปรปรวนอยู่ตลอดเวลาและผู้วิจัยจะนำไปเป็นข้อมูลประกอบในการศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

^{๑๙} เรณู ศรีภักดิ์, “การวิเคราะห์บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔).

^{๒๐} พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมภูมฺเมธี(ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐)

^{๒๑} สุรพงษ์ จันลิม, “ศึกษาคุณธรรมจากชาดกตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับมัธยมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๔”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีรวบรวมข้อมูล และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีวิธีการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นสำรวจเอกสารเป็นขั้นการสำรวจเอกสารต่างๆ คือคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อวางกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัยคัมภีร์พระ ไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๗.๒ ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการบันทึกข้อมูล ดังนี้ คือย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม บันทึกโดยถอดข้อความ เป็นข้อความของผู้วิจัยเอง คัดลอกข้อความเป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิงเพื่อสนับสนุน ความคิดของผู้วิจัย ข้อความที่เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

๑.๗.๓ ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วก่อนการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูล เมื่อได้ตรวจสอบ เรียบร้อยแล้วจึงนำมาจัดเรียงลำดับก่อนและหลังเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อนำไปสู่ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๑.๗.๔ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์

๑.๗.๕ ขั้นสรุปผล เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการ วิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมาสรุปเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการเขียนรายงานการวิจัยต่อไป

๑.๗.๖ ขั้นเขียนรายงานการวิจัย ผู้วิจัยได้เขียนรายงานการวิจัยตามกรอบที่กำหนด ไว้ ในคู่มือการทำวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้สามารถวิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา เถรวาท